

**AHOLI FAROVONLIGINI OSHIRISHDA KREDIT MABLAG'LARIDAN
FOYDALANISHNING ILG'OR XORIJ TAJRIBALARI**

Gulnoza Xolmurod qizi Egamnazarova

TerDU "Iqtisodiyot" kafedrasida o'qituvchisi

gulnoza@tersu.uz

Annotasiya. Ushbu maqolada kredit mablag'laridan foydalanish bo'yicha xorij tajribalari va ularning natijasi keltirib o'tilgan. O'zbekistonda ham bank kreditlaridan foydalanishda xorij tajribalaridan foydalanish bo'yicha ko'rsatmalar keltirilgan. Shuningdek Jahonda tijorat banklari aktivlari tarkibida kreditlar ulushi taqqoslab berilgan.

Аннотация: В данной статье представлен зарубежный опыт использования кредитных средств и его результаты. В Узбекистане имеются инструкции по использованию зарубежного опыта использования банковских кредитов. Также сравнивается доля кредитов в активах коммерческих банков мира.

Kalit so'zlar. Tijorat banklari, kredit, aktivlar, tadbirkorlik sub'ektlari, baholash, kredit so'ndirish, islom moliyasi

Ключевые слова. Коммерческие банки, кредит, активы, субъекты хозяйствования, оценка, погашение кредита, исламские финансы

Jahondagi rivojlangan davlatlar tajribasiga ko'ra, tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatini moliyalashtirishning asosiy yo'nalishi tijorat banklari tomonidan kreditlash hisoblanadi. Bugungi kunda tijorat banklari tomonidan tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatini har tomonlama qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish hamda kreditlash bo'yicha ilg'or innovatsion bank xizmatlarini qo'rsatish va taklif etish borasida sog'lom raqobat muhiti takomillashmoqda. Jahonning rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarida tijorat banklarining kreditlash metodologiyasini takomillashtirish borasida bank kreditlari sifatini oshirish, kredit risklarini kamaytirish, mijozlarning kredit qobiliyatini ob'ektiv baholash usul va mexanizmlarini mukammallashtirish, kreditlash amaliyotini bank uchun eng maqbul bo'lgan daromadlilik strategiyasiga aylantirish, banklarning moliyaviy barqarorligi va kreditlash salohiyatini oshirish bo'yicha ilg'or innovatsion bank xizmatlari hamda mahsulotlarini joriy etish singari tadqiqot yo'nalishlariga alohida e'tibor berilmoqda. Xususan, Jahon banki tomonidan tadbirkorlarlik sub'ektlarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha qariyb 4,8 mln. AQSh dollariga teng kreditlarni dunyoning 47 davlatiga 61 ta loyihani moliyalashtirish uchun ajratildi¹.

¹ <http://projects.worldbank.org>. The World Bank Data as of January 2022

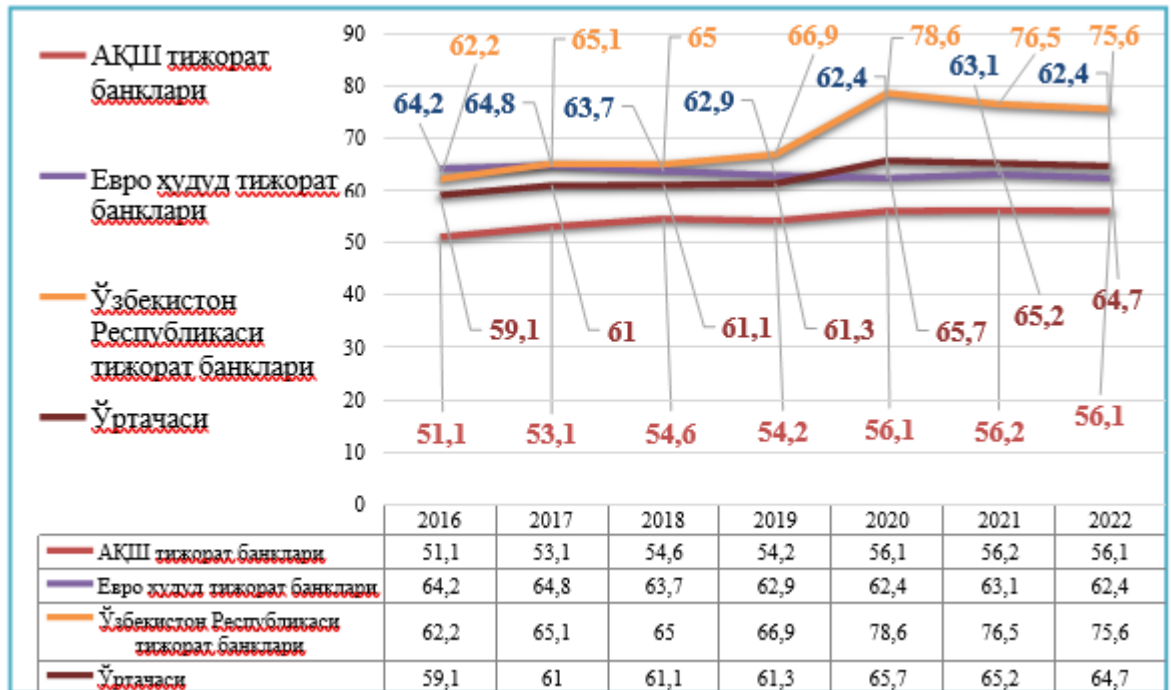
O'zbekistonda iqtisodiyotni rivojlantirish istiqboli yo'lida, avvalo, rivojlangan davlatlarning ilg'or xorij tajribasi hamda usullarini har tomonlama to'liq o'rgangan holda keyin bu tajribalarni tahlil qilib, mamlakatimiz sharoitiga moslashtirib, ulardan foydalanish o'ta dolzarbdir. Shuning uchun ham kreditlash amaliyotini rivojlantirishda bu boradagi xorijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish va ulardan O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining kreditlash amaliyotini takomillashtirishda foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Jahonda tijorat banklari aktivlari tarkibida kreditlar ulushi tahlil qilinganda, O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari ko'rsatkichlari 2020 yilda, AQSh tijorat banklari va Yevro hududdagi tijorat bank ko'rsatkichlariga nisbatan yuqori hisoblanadi. Lekin AQSh tijorat banklari va Yevro hududdagi tijorat banklarida aktivlar tarkibida kreditlardan tashqari qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalar salmog'i yuqori hisoblanadi. O'z navbatida, tijorat banklarining kreditlash imkoniyatini yanada oshirish ular kreditlarining sifatiga bog'liq. Bu esa banklarning kreditlash samaradorligini oshirishni talab etadi.

Kreditlar banklar uchun asosiy daromad manbai bo'lib, kreditlar bo'yicha foiz stavkalari odatda qimmatli qog'ozlarga nisbatan yuqori bo'ladi. Masalan, 2022 yil yakunida AQSh banklari tomonidan barcha aktivlarning 56,1 foizini kreditlar tashkil etdi. Kreditlar bo'yicha o'rtacha foiz stavkasi 4,5 foizni tashkil etgan bo'lsa, banklar tomonidan sotib olingan qimmatli qog'ozlar bo'yicha o'rtacha foiz stavkasi faqat 2,5 foizni tashkil etdi. Shunday qilib, agar bank kredit portfeli hajmi tezroq sur'atlarda oshishi mumkin bo'lsa, uning bahosi oshadi². AQShdagi kichik banklarda tijorat, chakana va boshqa kredit tulari kengaytirilib, moliyaviy barqarorlik va zararni kamaytirish imkoniyatlari, yirik banklari esa risk darajasi yuqori tijorat kreditlarini berishda ustuvorlik kuchaytirilmoqda³ (1.3-rasm).

² Jijun Niu Loan growth and bank valuations The Quarterly Review of Economics and Finance 61 (2016) 185–191 www.elsevier.com/locate/qref.

³ S. Ben Naceura, Katherin Martonb, Caroline Roulet Basel III and bank-lending: Evidence from the United States and Europe / Journal of Financial Stability 39 (2018) 1–27 www.elsevier.com/locate/jfstabil.

1.1-rasm Jahonda tijorat banklari aktivlari tarkibida kreditlar ulushi, foizda

Xalqaro amaliyotda bank kreditlari bo'yicha aylanmadagi tovarlarni garovga qo'yish keng qo'llaniladi. Bunday holatda korxonaga tovarlarni sotish bo'yicha chegara (sanksiya) joriy etilmagan bo'lishi hamda korxonaga mustaqil ravishda tovar, xomashyo, materiallar va boshqa aktivlarini sotish hamda sotib olish huquqiga ega bo'lishi zarur. Bunda bank krediti bo'yicha korxonaga tovarlarini garovga qo'yishning o'ziga xos jihatlari mavjud. Xususan, korxonaga tomonidan sotilgan tovar yoki aktiv uchun to'lov haqi kelib tushmagan bo'lsa, garov ro'yxatidan chiqariladi, sotib olganlari esa, ushbu tovarlarga korxonaning egalik huquqi berilgan paytdan boshlab, bank garovi sifatida qaraladi. Bu jarayonda shunday shart saqlanishi zarurki, korxonaga ixtiyorida tovar kredit shartnomasida ko'zda tutilgan garov summasidan kam bo'lmasligi kerak. Shuningdek, likvidligi ko'zda tutilgan darajadan o'zgarmasligi, ya'ni pasaymasligi lozim.

Mamlakatimiz tijorat banklarida har bir potensial kredit oluvchi tadbirkorlik sub'ekti ta'minoti (aylanmadagi tovarlar) ga nisbatan ajratilgan kredit sifatini baholashda alohida yondashuvlarga erishish va keltirilgan reytingga qo'shimcha kredit ta'minotini aniqlashning alohida modellarning balli tizimidan foydalanish maqsadga muvofiq. Buning uchun, avvalo, muallif tomonidan kreditning qaytarilmaslik riskini hisoblash mexanizmi taklif qilindi. Bu ko'rsatkich kredit riski (Kr) ni aniqlashda kredit ta'minoti (Kt), ya'ni aylanmadagi tovarlarni kredit miqdori (Km) ga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi: $Kr = Kt / Km$ Kreditning qaytarilmaslik riski asosida, kredit ta'minoti (aylanmadagi tovarlar) sifatiga quyidagicha reyting baholar berish mumkin.

Har bir potensial tadbirkorlik sub'ekti kredit ta'minoti (aylanmadagi tovarlar) sifati (KTS) «0,76» va undan kam ballga baholansa, bankda kredit ta'minoti bo'yicha riskni yuzaga

kelish muammosi mavjudligini ko'rsatadi. Bu esa bankda o'z vaqtida chora ko'rilmasa, risk darajasining oshib ketishi bank uchun salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkinligi to'g'risida xulosa qilish uchun asos bo'ladi. Bunday kreditlar faoliyatini tijorat banki nazorat qilib borishi, majburiy ta'minot talablarini oshirish chora-tadbirlarini ko'rishi lozim (1.1-jadval).

1.1-jadval

Kredit ta'minotining sifatini (KTS) baholash mezonlari

Reyting baho(ball)	1	2	3	4	5
Kreditning qaytarilmaslik riski	0,76 -1,0	0,61 -0,75	0,51 -0,60	0,41- 0,50	0,40 danpast
Kredit ta'minotining sifat darajasi	yaxshi	o'rtacha	qoniqarli	shubxali	muamvoli

Mamlakatimiz tijorat banklarida har bir potensial tadbirkorlik sub'ekti ta'minotiga nisbatan kredit sifatini baholashda yagona yondashuvga erishish maqsadida keltirilgan reytingga qo'shimcha ravishda kredit ta'minotining ishonchliligini aniqlashning ball tizimidan foydalanish maqsadga muvofiq. Masalan, ishlab chiqarish korxonalarida mablag'ning 70 foizi asosiy vositalarga joylashtiriladi, savdo-sotiq bilan shug'ullanuvchi korxonalarda bu aktivlar qariyb 10-15 foizni tashkil etadi. Shuning uchun har bir alohida olingan korxonaga bo'yicha garov turi va ularni baholash tartibi bank hamda kredit oluvchi o'rtasida kelishiladi.

Tahlillar natijasi ko'rsatmoqdaki, tijorat banklari qisqa muddatli kreditlar uchun xomashyo, yarimtayyor va tayyor mahsulotlarni garovga ko'proq qabul qilish maqsadga muvofiq. Qisqa muddatga berilayotgan kreditlarning garov ta'minoti sifatida ko'chmas mulklarni olish ma'qul emas, ko'chmas mulklar asosan, uzoq muddatli kreditlarning garov ta'minoti sifatida qabul qilish maqsadga muvofiq.

Odatda banklar tomonidan berilgan kreditni garov ta'minoti hisobidan qoplashdan manfaatdor emas. Shu bois, berilgan kredit va unga hisoblangan foiz to'lovlarni pul tushumlari hisobidan so'ndirishni ma'qul ko'radi. Buning uchun bank kreditning asosiy summasi va hisoblangan foiz to'lovlarning muddati yetib kelganda uni to'lash nuqtai nazaridan quyidagi kategoriyalar kesimida tasniflash taklif qilinadi (1.2- jadval).

1.2- jadval

Tadbirkorlik sub'ektlariga ajratilgan kreditlar so'ndirilishini sinflar bo'yicha tasniflash

Sinf	Shartlari
Yaxshi	Korxonalar barcha kredit summasi va unga hisoblangan foiz to'lovlarini tushumlar hisobidan 1 oy ichida so'ndiradi
O'rta	Korxonalar barcha kredit va foiz summasini to'lashga 2 oy ketadi
Qoniqarli	Korxonalar kredit bilan bog'liq barcha to'lovlarni amalga oshirish uchun 3 oylik tushumlarni yo'naltirishi lozim

Savdo va ishlab chiqarish vositalari, texnika, avtotransport, inventar va boshqa uskunalarning kreditlarning garov ta'minoti sifatida olinganda ularning bahosi ikkilamchi bozorda sotiladigan jihozlarni o'rganish orqali aniqlanadi. Bunda asosiy e'tibor jihozlarning likvid qiymatiga qaratiladi. Jihozlarning likvid qiymati mazkur buyumlarni qisqa davr ichida sotish mumkin bo'lgan bahodir. Odatda jihozlarning likvid bahosi bozor bahosidan 10-30 foiz past bo'ladi. Bundan tashqari, garov ta'minotini sotish vaqtida yuz berishi mumkin bo'lgan bahosi to'g'ridan-to'g'ri xarajat usuli orqali aniqlanadi. Shu bo'yicha bank kredit bo'yicha garov ta'minotining bahosi aniqlanadi, odatda bu baho joriy bahoning 50-60 foizini tashkil etadi.

Islomiy moliya mexanizmlariga to'xtalib o'tsak, an'anaviy bank tizimiga nisbatan, muqobil tizim sifatida dunyoda tanildi va qisqa muddatda to'liq shaklda tijorat banklari bilan raqobatlasha oluvchi yaxlit mexanizmga aylandi. Tijorat banklaridan farqli ravishda, islomiy banklar moliyalashtirishda foyda va zararni ishtirokchilar o'rtasida mutanosib taqsimlash vositasida tadbirkorlik sub'ektlari va ishbilarmonlarni o'ziga jalb eta oldi. Jahon miqyosida 48 ta mamlakat islom moliyasini joriy etgan bo'lib, ular tarkibida ko'p sonli musulmon aholi yashovchi mamlakatlardan tashqari, aholisining kamchilik qismini musulmonlar tashkil etuvchi mamlakatlar, jumladan: Buyuk Britaniya (4,4 %), AQSh (0,9 %), Singapur (14 %), Shveysariya (5,2 %), Kanada (3,2 %), Avstraliya (2,6 %), Fransiya (9 %), Germaniya (5 %), Rossiya (15 %) va Ispaniya (2,1 %) singari mamlakatlarda ham islomiy bank xizmatlaridan foydalanilmokda⁴. Islomiy moliya mexanizmi o'zining adolatliliigi, moliyaviy inqirozga uchrash darajasining pastligi bilan nafaqat musulmonlarni, balki boshqa din vakillarini ham o'ziga jalb eta oldi.

Bugungi kunda, islom moliyasining uchdan ikki qismi islom banklarida jamlangan⁵. Islom moliyasini umumiy hajmini tasavvur qilish uchun, muallif tomonidan O'zbekiston bank tizimining holatiga bo'lgan hajmi bilan solishtirildi. Islom moliyasining umumiy hajmi 2,438 trln. AQSh dollariga teng bo'lsa, O'zbekiston bank tizimining hajmi 25,7 mlrd. AQSh dollariga teng,

⁴ Islamic Financial Services Industry Stability Report 2022, p. 12

⁵ Islamic Finance Outlook 2022 Edition, p-37

ya'ni islom moliyasi hajmi 95 baravar ko'p degani. Islom moliya muassasalari hajmi jahon moliya muassasalari hajmi bilan solishtirilsa, bugungi kunda islom moliyasi hajmi 339 trln. AQSh dollariga teng bo'lgan jahon moliya muassasalari aktivlari umumiy hajmining qariyb 0,71 foizini tashkil qiladi.

Dunyodagi eng yirik tijorat banki bo'lmish Xitoyning ICBC banki aktivlarining umumiy qiymati 3,62 trln. AQSh dollariga teng, bu esa islom moliyasi umumiy hajmidan ancha yuqori bo'lib, birgina moliyaviy muassasa islom moliyasidan ortiq hajmga egaligini anglatadi. Shunga qaramay, islom moliyasi o'z rivojlanish bosqichining boshida turibdi, istiqboldagi musulmon mijozlar katta salohiyatga ega. Masalan, musulmonlar ko'pchilikni tashkil etuvchi davlatlarning umumiy aholisi har yili 1,8 foizga ko'payotgan bo'lsa, butun dunyo aholisi soni oshishi 1,1 foizni tashkil etadi. 2030 yilga qadar dunyo aholisining chorak qismi musulmonlardan tashkil topishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Буранова Л. В. и др. Повышение эффективности управления кредитными ресурсами предприятия //O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2023. – Т. 2. – №. 19. – С. 329-333.
2. <http://projects.worldbank.org>. The World Bank Data as of January 2022
3. Jijun Niu Loan growth and bank valuations The Quarterly Review of Economics and Finance 61 (2016)185 191 www.elsevier.com/locate/qref.
4. S.Ben Naceura, Katherin Martonb, Caroline Roulet Basel III and bank-lending: Evidence from the United Statesand Europe / Journal of Financial Stability 39 (2018) 1–27 www.elsevier.com/locate/jfstabil.
5. Islamic Financial Services Industry Stability Report 2022, p. 12
6. Islamic Finance Outlook 2022 Edition, p-37
7. Turoпова N. O 'zbekiston moliya tizimida mahalliy moliyaning o 'ziga xos xususiyatlari. – 2023.
8. Буранова Л. В. и др. Зарубежный опыт ипотечного жилищного кредитования //O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2023. – Т. 2. – №. 19. – С. 437-345.
9. O.Y. Rashidov, I.I. Alimov, I.R. Toymuhamedov, R.R. Tojiyev “Pul,kredit va banklar” Cho 'lpon nomidagi nashriyot-mathaa ijodiy uyi Toshkent – 2011
10. Abdullaev A.J, Qayimova Z.A, Boltaev Sh.Sh, Narzieva D.M “Pul va banklar” O'quv qo'llanma “Durdona” nashriyoti Buxoro – 2021

11. <https://www.imv.uz/>
12. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/raqamli-iqtisodiyot/12-kategoriya-uz/6049-sitemap-uz>
13. <https://cbu.uz/oz/>
14. Eshpulotovich E. A. O 'quvchilar ongida tadbirkorlikni shakllantirishda iqtisodiy tarbiyaning o 'rni //Journal of Universal Science Research. – 2024. – T. 2. – №. 3. – C. 76-81.
15. Solijonovna S. R. Import Replacement-As an Assistant Mechanism for Diversification of Production and Approval of Foreign Trade. – 2023.
16. Собитова Р. С. Ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш–саноат сиёсатининг негизидир //минтақа иқтисодиётини инвестициялашнинг молиявий-ҳуқуқий ва инновацион жиҳатлари. – 2020. – С. 571-574.
17. Собитова Р. С., Ёрматов Ш. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида саноатни диверсификациялаш //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2012. – №. 11. – С. 30-36.
18. Allayor o'g'li X. R. Globallashuv sharoitida hududning eksport salohiyatini yanada takomillashtirish yo'nalishlari //Journal of Universal Science Research. – 2023. – T. 1. – №. 6. – С. 799-803.
19. Allayor o'g'li X. R. Hududning eksport salohiyatini statistik tadqiq qilish va ekonometrik modellashtirish (surxondaryo viloyati misolida) //O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2023. – T. 2. – №. 20. – С. 753-755.
20. Allayor o'g'li X. R. Eksport faoliyatini takomillashtirishning xorijiy mamlakatlar tajribasi //technical science research in Uzbekistan. – 2024. – T. 2. – №. 2. – С. 154-160.
21. Allayor o'g'li X. R. Eksport va eksport salohiyati tushunchalariga nazariy qarashlar //Journal of Universal Science Research. – 2024. – T. 2. – №. 2. – С. 202-210.
22. G'aybullayevich X. A. Iqtisodiy tarmoqlar rivojlanishida ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishning ahamiyati: Crossref //IQRO. – 2023. – T. 4. – №. 1. – С. 68-71.
23. G'aybullayevich X. A. Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishni tartibga solishning strategik yo 'nalishlari //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 4. – С. 545-548.
24. G'aybullayevich X. A. Bozor munosabatlarining rivojlanish sharoitida hududiy ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishni boshqarish //Journal of Universal Science Research. – 2023. – T. 1. – №. 4. – С. 294-298.
25. Ismatov S. A., Ortikov S. M. The population bandhini tamines, turmus of regine oshirildi humiliation tagirova and using uzbekistana characteristic.(Foreign experience in

providing employment, improving well-being and its specifics for Uzbekistan) //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 11. – С. 521-526.

26. Xudoyberdievich X. E. Qishloq xo'jaligidagi asosiy vositalarni takomillashtirish va ularning iqtisodiy jarayonlari //Journal of innovations in scientific and educational research. – 2023. – Т. 6. – №. 4. – С. 1093-1096.

27. Xudoyberdievich X. E. Qishloq xo'jaligida iqtisodiy kontsentratsiyaning roli //Ijodkor o'qituvchi. – 2023. – Т. 3. – №. 29. – С. 466-470.

28. Xudoyberdiyevich X. E. Qishloq xo'jaligida investitsiya va uning samaradorligini oshirish //Journal of Universal Science Research. – 2023. – Т. 1. – №. 5. – С. 622-627.

29. Xurramov E. Technology for the development of cognitive activity of students in the process of teaching a foreign language //Журнал иностранных языков и лингвистики. – 2021. – Т. 2. – №. 5.

30. Khurrama E. X. Эффективное увеличение сельскохозяйственного производства на землях лесного фонда //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 7. – С. 5-9.

31. Khurramov E. X. Role of innovation in increasing efficiency of production of agricultural products in forestry //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 10. – С. 518-521.

32. Ziyodullayev S. M. Tijorat banklari aktivlarining rentabelligini oshirish mexanizmlarini takomillashtirish //International scientific and practical conference" the time of scientific progress". – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 91-100.

33. Ziyodullaev S. M. Descriptive indicators of the level of income of banks'assets //"Online-conferences" PLATFORM. – 2023. – С. 229-233.

34. Ziyodullaev S. M. Commercial banking investment attractive legislation normative-legal basis //innovative development in the global science. – 2023. – Т. 2. – №. 6. – С. 10-17.

35. Зиёдуллаев С. Тижорат банклари активлари рентабеллигини оширишнинг долзарб масалалари: https://doi.org/10.55439/ECED/vol23_iss5/a17 //Iqtisodiyot va ta'lim. – 2022. – Т. 23. – №. 5. – С. 107-111.

36. Khidirberdievich A. E., Mamadillayevich Z. S. Issues of Regulation of Blockchains in the Digital Economy and World Experience in Reducing, Preventing the " Hidden Economy" //International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding. – 2021. – Т. 8. – №. 7. – С. 591-597.